

Kur'an'ın Ezeliliği Bağlamında Sebeb-i Nüzüle Dair Çağdaş Değerlendirmeler

Modern Evaluations Regarding the Asbāb al-Nuzūl in the Context of
Eternity of the Qur'an

İrfan KARA

Arş. Gör. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Tefsir Anabilim Dalı

Res. Assist., Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Theology,
Department of Tafsir, Kahramanmaraş / Turkey
irfankara@ksu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-5033-7424

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 4 Şubat / February 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 8 Mayıs / May 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

DOI: 10.29288/ilted.873521

Atıf / Citation: Kara, İrfan. "Kur'an'ın Ezeliliği Bağlamında Sebeb-i Nüzüle Dair
Çađdaş Deđerlendirmeler / Modern Evaluations Regarding the Asbāb al-Nuzūl in the
Context of Eternity of the Qur'an". *ilted: ilabiyat tetkikleri dergisi / journal of ilabiyat
researches* 55 (Haziran/June 2021/1), 17-37. doi: 10.29288/ilted.873521

İntihal: Bu makale, özel bir yazılımca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by a special software. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/ilted> | <mailto:ilabiyatdergi@atauni.edu.tr>

Copyright © Published by Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /
Ataturk University, Faculty of Theology, Erzurum, 25240 Turkey
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Bu makale, Kur'an'ın ezeli olup olmadığı bağlamında sebab-i nüzül ilminin değerlendirilmesini konu edinmektedir. Çalışmada ayetlerin şekillenmesi noktasında sebab-i nüzül ilmine biçilen rolün, modern dönem düşünürlerinin Kur'an tasavvurlarına göre nasıl farklılaştığının tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Çağdaş müelliflerden ezeli Kur'an tasavvurunu kabul etmeyenlere göre sebab-i nüzül terkinde kullanılan sebep, şart anlamı ifade etmektedir ki, bu da, ayetin varlığının sebebe bağlı olması anlamına gelmektedir. Ezeli Kur'an tasavvuruna sahip olanlara göre ise sebep, vesile/bağımı anlamında olduğundan sebep ile ayetin varlığı değil, sadece inişine vesile olunması kastedilmektedir. Ayrıca Kur'an'ın ezeliğini kabul edenlere göre Kur'an'ın vahyedilmeden önce tam ve nihai prototipi levh-i mahfûzda mevcut olduğundan, olay ile ayetin inişi ilahi irade tarafından bir denk düşürülme olarak yorumlanmaktadır. Diğer yandan bu tasavvura karşı çıkanlar, nüzul dönemindeki olaylar meydana gelmeden önce bunlardan bahseden ayetlerin varolmasının izah edilemeyeceğini düşünmektedir. Çünkü inişine sebep olan olaylardan önce ayetlerin var olduklarının kabulü, insan hürriyetini ortadan kaldırarak nüzul dönemini zorunlu tarihe dönüştürmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Kur'an Tasavvuru, Ezeli Kur'an, Nass-Olgu, Sebeb-i Nüzül.*

Abstract

This article is about the evaluation of the asbâb al-nuzûl in the context of whether the Qur'an is eternal or not. In the study, it is aimed to determine how the role given to the asbâb al-nuzûl in the shaping of verses differs according to the conceptions of the Qur'an by modern thinkers. According to the contemporary authors who do not accept the eternal Qur'an conception, sabab/reason used in the completion of asbâb al-nuzûl means the condition, which means that the existence of the verse depends on the reason. According to those who have the eternal Qur'an conception, sabab/reason means correlation/relation. For this reason, it is not the existence of the verse, but only the relation for its revelation. According to those who accept the eternity of the Qur'an, since there is already a complete and last prototype of the Quran in al-Lawh al-Mahfûz, the event and the revelation of the verse are interpreted as a coincidence by the divine will. On the other hand, according to those who oppose this concept, there is no explanation for the existence of verses that mention them before the events of the nuzûl period occurred. For, the acceptance of the existence of those verses before the events that caused the revelation of the verses abolishes human freedom and causes the period of nuzûl to become a mandatory history.

Keywords: *Tafsir, Qur'an Conception, Eternal Qur'an, The Text-Fact, Asbâb al-Nuzûl.*

Extended Summary

This article is about the evaluation of the asbâb al-nuzûl according to contemporary thinkers, in the context of whether the Qur'an is eternal or not. With the term asbâb al-nuzûl in the title of the article, it is meant that a few verses or a whole sûra are sent down due to a question directed to the Prophet Muḥammad or an event that occurred. By the conception of the eternal Qur'an, which is usually relative to the Sunnî tradition, it means the existence of the Qur'an as a whole before the historical environment in which it was revealed. The origin of the question of whether the Quran is eternal goes back to the discussions of Khalq al-Qur'ân. However, during the period of these discussions, no relationship was established between asbâb al-nuzûl and the eternity of the Qur'an. How-

* Bu makale; *Ezeli Kur'an Tasavvurunun Tefsir Geleneğindeki Yansımaları* (Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Danışman: Prof. Dr. Zekerîya PAK) adıyla hazırlanmakta olduğumuz doktora tezimizden üretilmiştir./ This article is extracted from my doctoral thesis that I am writing under the name of *The Reflections of Eternal Qur'an Conception in the Tafsir Tradition* (Kahramanmaraş Sütcü İmam University, Institute of Social Sciences, Basic Islamic Sciences, Supervisor: Prof. Dr. Zekerîya PAK)

ever, by Modern times, some researchers have considered the science of asbâb al-nuzûl, depending on whether the Qur'an is eternal or not. Therefore, the purpose of this article is to try to determine the importance and position of the science of the asbâb al-nuzûl according to the differences of the parties' conceptions of the Qur'an. Some researchers in the modern period who argue that the Qur'an is not eternal oppose the idea that the pre-revelation Qur'an has a holistic existence. Because according to them, the events of the nuzûl period are possible events, and during this time the basic message of the same hundreds of different Qur'an could appear. According to all these possible and probable situations, God's evaluations and therefore the verses that he would reveal would be different. In addition, they accept the asbâb al-nuzûl for the existence of the verses. Each verse or group of verses has been revealed for a reason requiring it to be revealed, and the number of verses that are revealed directly, regardless of an external reason is extremely small. According to this point of view, the Qur'an is not a pre-determined form of a complete book revealed on earth, but a discourse formed as a result of certain conditions. The main problem in this approach is the claim that revelation is guided by the fact, as well as the belief that it is based on temporal limitations and the verses revealed for the reason constitute the majority. Since this situation can be interpreted as needing the fact for the formation of revelation, it seems problematic from the point of view of Allâh's power. On the other hand, according to those who have the eternal conception of the Qur'an, the asbâb al-nuzûl are just a means for the descent or understanding of the verses. Otherwise, the events during the nuzûl period have no effect on determining the content of the Qur'an. In addition, according to them, the contradictions seen in this issue are due to the approach to the issue with human limitations. Moreover, from the point of view of the eternal knowledge of Allâh, there are no contradictions in this regard. Furthermore, there is already a complete and complete prototype of the Quran in al-Lawḥ al-Maḥfûz before it was revealed. For this reason, the effect of the asbâb al-nuzûl on the verses is not beyond determining the time of descent. In addition, according to them, the sum of all true and weak narrations about the asbâb al-nuzûl is only a tenth of the Qur'an. The verses that were revealed after certain events during the nuzûl period contribute to the internalization of the aḥkâm by preventing them from remaining at the theoretical level. In the meantime, according to these opinion holders, the excessive emphasis on the need for the asbâb al-nuzûl in understanding the Qur'an from the first periods reaches a size that will damage the universality of the Qur'an. Likewise, in this approach, the use of expressions that evoke temporality or the presence of implications for them when bringing evidence from the eternal knowledge of Allâh show human limitations. As a result, the impression arises that those who argue that the Qur'an is not eternal have such a vision based on the asbâb al-nuzûl. It is seen that those who have the conception of the eternal Qur'an feel obliged to subject the reasons for nuzûl to a different reading based on their conceptions. In other words, those who have the eternal conception of the Qur'an attribute a passive role to the fact because they have this conception. Those who give an active role to this fact have adopted the conception that the Qur'an is not eternal.

GİRİŞ

İnsan tasavvur eden bir varlıktır. Kendisini, çevresini ve hayatını inşa etmek, ilişkilendirmek ve anlamlandırmak için tasavvur etmek mecburiyetindedir. İnsan kendinden başka varlıkları yalnızca algı düzeyinde değil, algılamadan sonra sembol ve temsillerle de zihninde yaşatabilir. Üstelik insan yalnızca algılanabilen varlıklara dair düşünceyi değil, algılanamayan varlıklara dair düşünceyi de kavramlaştırma, soyutlama ve muhayyile aracılığıyla sembollerle temsil edebilmekte ve düşünme sürecinde bunları kullanabilmektedir.¹ Dahası insanın yöneldiği bir şey hakkındaki

¹ Akif Topuz, *Sorunsallığı Açısından Kur'an Tasavvurları* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 1.

tasavvuru o şeyi anlamada, hayatına yansıtma ve onunla ilgili ortaya koyduğu varoluş biçimlerinde son derece belirleyici olmaktadır. Örneğin Kur'an bütün varoluş tarzlarında Müslümanlar için merkezi bir konumda bulunmakta ve en önemli ilgi ve yönelim odaklarından biri olmaktadır. Hatta daha da önemlisi Müslümanlar nazarında Kur'an, hakkında konuşulan bir nesne değil bir varlık kaynağı konumundadır.²

Müslümanın Kur'an anlayışı içinde yaşadığı toplumun yapısına paralel bir şekilde gelişmektedir. Yaratılıştan gelen temel niteliklerle beraber içinde yetişilen kültürün özelliklerine göre insanın Kur'an'a bakışı kendine özgü bir nitelik arz ettiğinden, aynı kutsal kitaba inanılmasına rağmen Kur'an'ı anlama ve yorumlama etkisi her insanda farklı şekilde ortaya çıkabilmektedir.³ Diğer bir deyişle Kur'an'a yaklaşım tarzını belirleyen ve Kur'an'ın anlaşılmasında sorun olan temel faktörlerden ilki ve en önemlisi, yorumcunun sahip olduğu Kur'an tasavvurudur. Yorumcunun sahip olduğu tasavvura göre anlama paradigması ve yöntemi şekillenmektedir.⁴ Ayrıca sahip olunan Kur'an tasavvuru yalnızca Kur'an'ın anlaşılmasını değil, bunun da öncesinde anlama ile ilgili metotların sunulduğu tefsir usulü konularının okunuş biçimlerini dahi etkilemektedir. Bu etkilerin görüldüğü usul konularından biri de sebab-i nüzüldür.

Dilimizde bir şeyin olmasına veya belli bir hâlde bulunmasına yol açan şey⁵ olarak tanımlanan sebep, felsefi olarak bir önerme ya da yargıyı temellendiren, bir tezi anlaşılır hale getiren terim ya da önermeyi ifade etmek için kullanılmaktadır.⁶ Arapçada ise sebep aslen ip manasında olup⁷ bir yere veya ihtiyaç duyulan şeye ulaştıran her şeye de sebep denilmiştir. Kelime Kur'an'da kapı, yol, ip ve ilim gibi dört farklı anlam düzeyinde kullanılmıştır.⁸ Genel anlamda sebab-i nüzül ifadesiyle ayetlerin iniş sebebi kastedilmektedir. İstilahî olarak da sebab-i nüzül, Hz. Peygamber'e yöneltilen bir soru veya meydana gelen bir hâdise sebebiyle birkaç ayetin ya da bir sûrenin tamamının indirilmesine etken olan şey olarak tanımlanmaktadır.⁹

Kur'an'ın anlaşılması noktasında sebab-i nüzül ilmi önemli bir yere sahip olup İslam âlimlerinin büyük çoğunluğu da bu ilmin önemi konusunda fikir birliği içindedir. Örneğin Vâhidî'ye (ö. 468/1076) göre bir ayeti sebab-i nüzül bilgisine ve

² Tahsin Görgün, *İlâhî Sözü'nün Gücü -Varlık ve Bilgi Kaynağı Olarak Kur'an-* (İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2017), 29.

³ Osman Aydın, "İslâm Düşüncesinde Kur'an Tasavvurları ve Kur'an Anlayışımız", *I. Kur'an Sempozyumu 14-15 Ekim 2006* (Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2007), 13.

⁴ Celal Kırca, *Hayatın İçinde Hayatla Birlikte Kur'an'ı Anlama -Sorunlar-Yöntemler-* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2010), 19.

⁵ *Güncel Türkçe Sözlük*, "Sebeb" (Erişim 17 Nisan 2020).

⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 762.

⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmi, İbrahim es-Sâmerrâi (Beyrût: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 7/203.

⁸ Ebû Hilâl el-'Askerî, *el-Vücut ve'n-nezâ'ir*, thk. Muhammed Osman (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2007), 252-253.

⁹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1979), 111.

kıssalar ile ilgili açıklamalarına vakıf olmadan tefsir etmek mümkün değildir.¹⁰ Diğer yandan sebeb-i nüzûl ilminde pek çok tartışmalı husus bulunmaktadır ki bunlar, çeşitli akademik çalışmalarda farklı yönlerden ele alınmıştır.¹¹ Ancak tartışmalı konulardan biri olan nüzûle sebep olan olaylar veya soruların ayetlerin varolmasının sebebi olup olmadığı ihtilafına dair,¹² hem müstakil bir çalışmanın olmaması hem de sebeb-i nüzûlün bu yönü ile Kur'an tasavvurları arasında bir bağlantı kurulmaması böyle bir çalışmanın gerekli olduğu kanaatini uyandırmıştır. Bu bağlamda sebeb-i nüzûl ilminin konumuzu ilgilendiren yönü ve bu çalışmada cevabını arayacağımız temel soru; Kur'an'ın ezeli olduğunun kabul edilmesiyle bazı ayetlerin birtakım şartlar ve hadiseler üzerine indiğinin ifade edilmesi arasındaki ilişkinin mahiyeti üzerine olacaktır. Bazı olayların ayetlerin iniş sebebi olduğunun belirtilmesiyle, Kur'an'ın ezeli olduğu fikri, tutarsızlığın giderilmesi açısından izaha muhtaç görünmektedir. Bu durum bir çelişki midir? Değilse ezeli olarak varolanın birtakım hadiselerle binaen şekillendiği fikri nasıl anlaşılmalıdır? Zikredilen bu sorular çalışmanın ele alınma gerekliliğinde ve meselenin değerlendirilmesinde belirleyici rol oynamaktadır.

Daha çok Sünnî gelenek ile özdeşleştirilen¹³ ezeli Kur'an tasavvuruyla, genel anlamda Kur'an'ın vahyedildiği tarihi ortamdan daha önce bir bütün halinde var oluşu kastedilmektedir. Diğer yandan modern dönemde ise Kur'an'ın ezeli olmadığını savunan kimi araştırmacılar, vahyediliş öncesi Kur'an'ın bütünsel bir varlığı bulunduğu fikrine karşı çıkmaktadır.¹⁴ Esasında İslam düşünce geleneğinde Kur'an'ın ezeliğine dair tartışmaların kökeni halku'l-Kur'an meselesine kadar uzanmaktadır. Ancak konunun çalışmamıza mevzubahis olan yönü çağdaş dönemdeki tasavvurlara dayandığından meselenin kökenine ve tarihsel serencamına etraflıca değinmeyi gerekli görmüyoruz. Bunda hem halku'l-Kur'an meselesinin mahiyetine dair çalışmaların mevcudiyeti¹⁵ hem de makalenin hacmine dair endişelerin etkili olduğu ifade edilmelidir. Ancak Kur'an'ın ezeliği ve sebeb-i nüzûl ilmi arasındaki ilişkiyi gösterme adına en azından halku'l-Kur'an meselesinin ortaya çıkışında etkili olan âmillerden kısaca bahsetmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

¹⁰ Celâlüddin Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Kahire: el-Heyetül-Mısriyye, 1974), 1/108.

¹¹ Örneğin bunlardan biri sebebini hususiliğinin hükmün umumiliğine mani olup olmadığı meselesidir. Detaylı bilgi için Bk. Ömer Kara, *Vahiy-Vâkıa İlişkisi-Metodolojik Bir Yaklaşım* (İstanbul: Bilge Adamlar, 2009), 163-362.

¹² Salih Gedük, "Kur'an'ın Mahiyeti Meselesi: Kitap mı Hitap mı?", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 12/3 (2020), 922.

¹³ Kırcı, *Kur'an'ı Anlama*, 113; Aydınlı, "Kur'an Tasavvurları", 17.

¹⁴ Bk. Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, çev. Mehmet Emin Maşalı (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2001), 66-67, 96; Mustafa Öztürk, *Kur'an, Vahiy, Nüzûl* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 188; Hasan Türkmen, *Mu'tezile'de Kelamullah ve Mahiyeti* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 195.

¹⁵ Örneğin Bk. Sinan Öge, *İlâhi Kelâmın Yapısı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008), 1-174.

Başlangıcı hicri II. yüzyıla kadar uzanan halku'l-Kur'an meselesinin ortaya çıkışında kimilerine göre Yahudiliğin önceden mevcut Tevrat anlayışı,¹⁶ kimilerine göre Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki teslis akidesi üzerine yapılan tartışmalar,¹⁷ kimilerine göre de Antik yunan felsefesinin ve Aristo mantığının tercüme-ler yoluyla İslam âlemine girmesi¹⁸ etkili olmuştur. Ancak zikredilen bu dış faktörlerin yanı sıra meselenin ortaya çıkışında İslam dininin kendi iç dinamiklerinin etkili olduğu da dile getirilmektedir. Örneğin kimileri bu meselenin Allah'ın sıfatları üzerine yapılan tartışmaların bir uzantısı olduğunu düşünürken,¹⁹ bu çatışmaların esasen sosyo-politik bir çatışma olduğu, teolojik bir çatışma olmadığı kanaatinde olanlar da bulunmaktadır. Bu düşüncede olanlara göre halku'l-Kur'an meselesi bir bakıma nispeten özgürlükçü anlayış ile otoriter din anlayışının karşı karşıya gelmesidir.²⁰ Genel olarak zikredilen görüşlere bakıldığında meselenin ortaya çıkışına dair siyasi, teolojik/kelamî ve felsefi gerekçeler sıralanmaktadır. Bu gerekçelerden hangisinin ya da hangilerinin etkili olduğu bir yana en azından başlangıç itibarıyla sebep-i nüzûl ilmine dair düşüncelerle Kur'an'ın ezeliyeti arasında bir ilişki kurulmamaktadır. Ancak çağdaş dönemlere gelindiğinde Kur'an'ın ezeliyeti hakkındaki kabullerden yola çıkarak sebep-i nüzûl ilmi yeni bir okumaya tabi tutulmuştur.

Çalışma vâkıadan hareketle oluşturulduğundan Kur'an'ın ezeli olduğu ya da olmadığı şeklindeki tasavvurlardan hangisinin doğru ya da daha isabetli olduğu hususu da önem arz etmemektedir. Çünkü günümüzde vâkıa olarak fikri ya da mezhebi gerekçelerle kimileri Kur'an'ın ezeli olduğu görüşünü benimserken, kimileri ezeli olmadığını savunmaktadır. İşte bu tasavvur farklılığına göre son dönem düşünürlerinin sebep-i nüzûl ilminin önemine, konumuna ve nassın oluşumundaki rolüne bakışları farklılaşmaktadır. Bu arada taraflardan alıntılar yapılırken sadece sebep-i nüzûl ile ilgili görüşlerle sınırlı kalınmadığı, aralarındaki sıkı ilişki nedeniyle zaman zaman tarafların vahiy ve nüzûl ortamına dair görüşlerine de yer verildiği belirtilmemiştir. Aslında nass-olgu veya vahiy-vâkıa gibi farklı isimlerle ifade edilen vahyin nazil olduğu ortam ve muhatapları ile olan diyalektik ilişkisine delalet eden birçok husus bulunmaktadır. Kur'an'ın Arapça olması ve Arap kültürünün örf ve adetlerine yer vermesi, ayetlerin Mekki-Medenî şeklinde ayrılması, nesih ya da hükümlerde tedricilik meselesi, muvâfakât-ı Ömer rivayetleri ve yedi harf ruhsatı gibi hususlar bunlardan bazılarıdır. Ancak nass ile olgu arasındaki diyalektik ilişkiyi gösteren en önemli ilmin ise sebep-i nüzûl olduğu ifade edilmektedir.²¹ Öte yandan

¹⁶ H. Austryn Wolfson, *Kelam Felsefeleri*, çev. Kasım Turhan (Ankara: Kitabevi, 2016), 181.

¹⁷ Öge, *İlahî Kelâmın Yapısı*, 24-25.

¹⁸ Kırca, *Kur'an'ı Anlama*, 139.

¹⁹ İlhami Güler, *Sabit Din Dinamik Şeriat* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 131.

²⁰ Mehmet Zeki İşcan, "Halku'l-Kur'an Teorisi ve Dini Düşüncede Yenilik", *Uluslararası Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslam Algıları Sempozyumu (26-28 Kasım 2010)*, ed. Cengiz Batuk-Hasan Atsız (Samsun: Canikli Belediyesi Yayınları, 2011), 1/164.

²¹ Ebû Zeyd, *İlahî Hitabın Tabiatı*, 126.

sebeb-i nüzûlün nass-olgu ilişkisinin sadece bir kısmına işaret ettiği, Kur'an'ın tamamı hakkında malumatlar içermediği de unutulmamalıdır. Burada öncelikle ezeli Kur'an tasavvurunu kabul etmeyenlerin ardından bu düşünceyi kabul edenlerin konuya dair yaklaşımlarına yer verilecektir. Tarafların görüşleri mümkün olduğunca herhangi bir yoruma tabi tutulmadan objektif olarak sunulduktan sonra sebeb-i nüzûle biçilen rolün ve dayanaklarının ele alındığı genel bir değerlendirmeyle ç alışma nihayete erdirilecektir.

1. KUR'AN'IN EZELİLİĞİNİ KABUL ETMEYENLERE GÖRE SEBEB-İ NÜZÛL

Kur'an'ın ezeli olmadığını savunanlara göre sebeb-i nüzûl ilmi, nass-olgu ilişkisini ve diyalektiğini gösteren, bu ilişkiyi gözler önüne seren en önemli ilimlerden biridir.²² Zira Allah ahlaken bozulmaların yaşandığı farklı dönemlerde, ıslah amacıyla seçtiği elçilerini göndererek insanları bilgilendirmiştir. Zaten teistik ulûhiyyet anlayışının ayırt edici özelliği, tabiata ve tarihe müdahale eden bir Tanrı inancına sahip olmasıdır.²³ Buna göre, vahiy ilahi iradenin tarihe bir müdahalesi olarak görüldüğünde, hükümlerin doğrudan doğruya insan ve toplumla ilgili amaçlara uygun olarak vazedildiği kendiliğinden anlaşılmaktadır.²⁴ İslam dinini davet eden ve onu gerekli kılan dahi vâkıanın kendisidir.²⁵ Dolayısıyla Kur'an vahiy inzal olduğu tarihsel bağlamla diyalektik bir ilişki içindedir.²⁶

Kur'an, dünya görüşünün tamamı önceden tasarlanmış sistematik bir yığın olmayıp nüzul ortamındaki şartlara göre spontane bir şekilde tarih sahnesine tek tek çıkmış tikel sözcelerin bir araya gelmesiyle oluşan bir yekündür.²⁷ Bu yüzden her bir ayet ya da ayet grubu, nüzulünü gerektiren bir sebebe binaen inmiş olup harici bir sebebe bağlı olmaksızın doğrudan inen ayetlerin sayısı ise son derece azdır.²⁸ Vahiy yüksek gaybi bir alandan insan idrakine inmektedir; fakat onları yere olgular, yani yeryüzündekilerin genel gidişatı; siyasi, hukuki ve iktisadi sorunları, sözler ve fiili her türlü soruları, tartışmaları, barış ve savaşları indirmekte, çekmektedir.²⁹ Dolayısıyla Kur'an'ın olgusal varlık alanımızla ilişkiye geçmeden ortaya çıkamayacağı, çıksa dahi bizim için bir anlam ifade etmeyeceği dile getirilmektedir. Çünkü Kur'an'ın muhtevasının oluşması varlık alanımızdaki bazı olay ve olguları konu

²² Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, 126.

²³ Recep Kılıç, *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019), 132.

²⁴ Mustafa Öztürk, "Kur'an-ı Kerim Çerçevesinde Toplumsal Cinsiyet Meselelerine İlişkin Çözüm Önerileri", *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet II, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı* (İstanbul, 26-27 Mayıs, 2012), 108.

²⁵ Hasan Hanefi, "Esbâb-ı Nüzûlün Anlamı Nedir?", çev. Ahmet Nedim Serinsu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38/ (1998), 228.

²⁶ Öztürk, *Kur'an, Vahiy, Nüzûl*, 193.

²⁷ Üzeyir Ok, "Kur'an Okumanın 'Metalinguistik' Yapısı: Bir Sosyokültürel Aktivite Teorisi Yaklaşımı", *İslamiyat* 6/4 (2003), 168.

²⁸ Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, 126.

²⁹ Murat Sülün, *Kur'an Kılavuzu-Mutlak Gerçeğin Sesi-* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 87.

edindiğinde mümkün olmaktadır.³⁰ Diğer bir deyişle bu yaklaşımda vahyin oluştuğu 610-632 yılları arasındaki süreçte yaşanan tüm olaylar mümkün olaylar olup zorunlu olaylar değildir. Buna göre, bu süre zarfında temel mesajı aynı, yüzlerce farklı Kur'an ortaya çıkabilirdi. Örneğin, müşriklerin sert direnişi, hicret, akabe biatlarında Medineliler'in Hz. Peygamber'e hüsnü kabulleri, Hendek ve Uhud savaşları vs. olmayabilirdi. Ya da bu savaşların sonuçları farklı olabilirdi. Bütün bu mümkün ve muhtemel durumlara göre Allah'ın değerlendirmeleri, dolayısıyla vahyedeceği ayetler de farklı olurdu. Ancak bu mümkün tarih, kelâmullah'ın kadîm olduğu teziyle siyasi otorite tarafından resmileştirilip kitlelere benimsetilince, -Sünnî kader teorisinin de katkısıyla- zorunlu tarihe dönüşmüştür.³¹ Bunun içindir ki, Allah'ın Kur'an metnini ezelde belirlediği ve her ne pahasına olursa olsun bu metni inzal ettiği şeklinde bir tasavvura sahip olduğunda, nüzul döneminin verili durumu ile Kur'an'ın lafzî delaleti arasındaki uyumun ancak tesadüf veya cebr teorisine açıklanabileceği ifade edilmiştir.³²

Nassın oluşumunda sebeplerin etkisinin olduğunu düşünenlere göre Kur'an'ın kelâm-ı kadîm olarak ezelde var olduğu şeklindeki yaklaşım, sözü tarihi olgulara önceleyen bir anlayışı yansıttığından, bizleri önemli ölçüde determinizme sevk etmektedir. Buna göre, yirmi üç yıllık süreçte vahyin inişine sebep olan olaylar ve sorulan sorular zorunlu olarak olmak ve gerçekleşmek zorundadır. Örneğin, ifk hadisesinin konu alındığı ayetler³³ ezeli kelimelerin bir tecellisi olarak önceden söylenmiş ve bu ayetler toplu olarak kadir gecesinde indirilen Kur'an'ın bir parçası ise, bazılarının Hz. Aişe'ye iftirada bulunması, bazılarının da bu iftirayı yayması ilahi bir zorunluluk olarak kaçınılmazdır. Çünkü ayetlerde bu tür olayların ifade edilişi, olmuş bitmiş bir vaziyet hakkında konuşma tarzındadır.³⁴ Ayrıca bu tasavvura sahip olanlara göre muhatap nezdinde şirk inancı, hırsızlık hadisesi veya içkinin sebep olduğu sıkıntılar olmasa³⁵ ya da daha özelde örneğin Hz. Peygamberin Zeynep ile evlenme isteği toplumsal dedikodulara yol açmasa, bunlarla ilgili ayetler de Kur'an'da yer almayacaktı.³⁶ Şayet Kur'an yedinci yüzyılda değil de ikinci yüzyılda inmiş olsaydı, Kur'an'da fil vakasına dair bir atfın bulunması da mümkün olmayacaktı.³⁷ Hatta daha da ötesi Hz. Peygamber ve hitap ettiği kitle arasındaki etkileşimin ve bakış açılarının hayatta iken vahyi şekillendirmeye devam ettiğiinden hare-

³⁰ Ömer Faruk Yavuz, *Varlık ve Yorum Açısından Kur'an Tasavvuru* (Rize: Karadeniz Basın Yayın, 2007), 126.

³¹ Güler, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, 136-137.

³² Ömer Özsoy, "Kur'an Hitabının Tarihselliği ve Tarihsel Hitabın Nesnel Anlamı Üzerine", *İslâmî Araştırmalar* 9/1-2-3-4 (1996), 136.

³³ Nûr 24/11-16.

³⁴ Zekeriya Pak, *Allah-İnsan İletişimi* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2005), 86-87.

³⁵ Yavuz, *Kur'an Tasavvuru*, 126.

³⁶ Bk. Hasan Aydın, *Felsefi Antropolojinin Işığında Hz. Muhammed ve Kuran* (İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2014), 168-170.

³⁷ Mehmet Paçacı, "Soruşturma", *İslâmîyât* 7/1 (2004), 132.

ketle, şayet daha fazla yaşasalarđı bu şekillendirmenin de devam edeceği iddia edilmektedir.³⁸

Diğer taraftan Kur'an'ın muhtevasının ezelde tespit edilip belirlendiğini savunan yaklaşımın Allah'ın kudret, ilim ve irade sıfatlarına vurgu yaparken, insanın hürriyetini ve Allah'ın hikmetli ve anlamlı iç yapma sünnetini göz ardı ettiği düşünölmektedir. Çünkü vahiyle olgu arasında diyalektik bir ilişki olduğunun kabul edilmesi, hem Allah'ın yetersizlik ve eksiklikten tenzih edilmesini hem de Allah'ın hikmete ve maslahata uygun iç yapmasının tespit edilmesini sağlamaktadır.³⁹ Şayet nüzul dönemiyle ilgili yukarıda zikredilen bazı sorular sorulmasa, bazı problemler yaşanmasa ilgili pasajların Kur'an'da yer alacağı iddia edilirse, Kur'an'ın tarihle olan ilişkisi inkâr edilir ki, bu da, Kur'an'ın tarihüstü bir nass konumuna getirilmesi anlamındadır.⁴⁰

Netice olarak Kur'an'ın yaşanan olay ve gelişmelere göre peyderpey indirilme niteliği, onun önceden belirlenmiş bir metin olarak okunmasını imkânsız kılan en mühim gerçek olarak kabul edilmektedir. Zira muhteva açısından belirli bir tarihten söz eden bu kitap, bir toplum içerisinde tarihin metinleşmiş vaziyetini yansıtmaktadır. Bu durum aynı zamanda, varlığın imkânlar alanı dâhilinde olduğunu göstermektedir. Bu da, olay ve durumların henüz vuku bulmadan önce bu olay ve durumlardan bahseden ayetlerin levh-i mahfûzda ezeli bir belirlenmişlik çerçevesinde varlığının bulunmasının, epistemik zaviyeden kabul edilebilir ne bir izahı, ne de mantığı bulunmadığını göstermektedir.⁴¹ Geleneksel yaklaşımda nass-olgu ilişkisi aşkından olgusal dünyaya doğru tek yönlü olduğundan nass levh-i mahfûzdan tarihe inerek tarihi şekillendirmektedir.⁴² Ancak nassın oluşumunda sebeplere aktif rol biçenlere göre, Kur'an'ın inzal gerekçesini yalnızca aşkın varlığın iradesine bağlamak ve bu nüzülü zorunlu bir tarih içerisinde mutlaklaştırmak, Kur'an ile beşer arasında yabancılaşmaya sebep olmanın yanı sıra, genellikle zoraki bir dindarlık, derinliksiz ve bilinçsiz bir metin sadakati ve kutsallaştırma duygusu da meydana getirmektedir.⁴³

2. KUR'AN'IN EZELİLİĞİNİ KABUL EDENLERE GÖRE SEBEB-İ NÜZÜL

Ezeli Kur'an tasavvuruna sahip olanlara göre herhangi bir olayı ortaya çıktığı tarihle irtibatlı düşünmek insana özgü bir durumdur. Çünkü insan zaman ve mekândan bağımsız düşünemez. Hâlbuki Allah nezdinde dün de bugün de yarın da aynıdır. Zaman zaten Onun yarattığı bir şeydir; Onun ilmini etkileyemez, kuşatamaz.

³⁸ Ok, "Kur'an Okumanın 'Metalinguistik' Yapısı", 158.

³⁹ İbrahim K. Özmantar, *İslâm Düşüncesinde Halku'l-Kur'an Problemi ve Günümüze Yansımaları* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 52-53.

⁴⁰ Mevlüt Erten, *Nass-Yorum İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 124-125.

⁴¹ Türkmen, *Mu'tezile'de Kelamullah ve Mahiyeti*, 195.

⁴² Ömer Faruk Yavuz, "Varlığından Yorumuna Kur'an", *Bilimname* 4/11 (2006), 48.

⁴³ Sadık Kılıç, "Nesnellikle Öznellik Arasında Yorum", *İslâmî Araştırmalar* 9/1-2-3-4 (1996), 106-107; Öztürk, "Toplumsal Cinsiyet", 107.

İnsanlar yalnızca geçmişe ve bugüne ait şeylerin bilgisine sahip olurken, Allah tüm zaman ve mekânların hatta bunların ötesinin bilgisine sahiptir. İnsanın tarihin belirli bir dönemine ait olarak gördüğü şeyler ile bugüne ait gördüğü şeyler, aslında beşerin sınırlı değerlendirmelerine göre böyledir. Allah katında ise bunlar arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır.⁴⁴ Allah olmuş, olan ve olacak her şeyi bilen biri olarak kelâm-ı kadîmini indirmiştir. Bu nedenle vahyin tarihi seyri de dikkate alındığında, yukarıdan aşağıya doğru bir seyir izlediği görülmektedir. Aslında vahiy tarihindeki bütün örneklerinde vahyin, egemen ve düzenleyici olduğu görülür. Yeniden yapılan ve düzenlenen vahiy değil, tarihin içinde yer alan beşer ve onun sapmalarıdır. Vahiy de dâhil insanın her şeyin belirleyici öznesi olarak kabul edilmesi aydınlanma çağı ile kendini gösteren bir sapkınlıktır.⁴⁵ Dahası Kur'an'daki ayetlerin büyük çoğunluğunun sebebe bağlı olmadan inmesi, Peygamber'e sorulan soruların sadece Kur'an'da yanıtlananlar ile sınırlı olmaması ve Kur'an'ın muhtevasında Arapların aşına olmadığı hatta bazen onların kültürüne yabancı olan deniz, dalga, gemi, inci ve mercandan söz eden ayetlerin bulunması, vahyin olgunun peşinden sürüklenmediği, olguya tabi olmayıp onların yönlendiricisi olduğunun delilidir.⁴⁶

Bu tasavvuru benimseyenlere göre vahiy olgusunun ve nüzul tarihinin, nüzul sebepleri türünden bir sebebi olmayıp bu durum tamamen Allah'ın iradesine bağlıdır. Yani Kur'an insanlar istediği için inzal edilmemiş ve vahyin içeriğini insanî-tarihsel olaylar belirlememiştir. Bunların takdiri tamamen Kur'an'ı vahyedene aittir.⁴⁷ Üstelik Allah'ın mutlak ilim sahibi olduğu göz önüne alındığında, olgunun ya da muhatapların bilişsel faaliyetlerinin vahiy üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu söylemek de mümkün değildir. Dolayısıyla Kur'an vahyi, varlığını tümüyle Allah'a borçlu olup Allah-insan arasındaki karşılıklı etkileşiminin bir sonucu değildir.⁴⁸ Bunun için vahiy süreci hakkında "*Allah ile insan arasında diyalektik bir ilişki*" gibi bir ifade kullanılmasının doğru olmadığı belirtilmektedir. Zira diyalog sadece eşitler arasında olduğundan Allah ile insan arasında diyalojik ve diyalektik bir ilişkiden bahsedilemez.⁴⁹

Üstelik klasik nüzul nazariyesinde sebep kelimesi, vesile anlamında kullanılmaktadır. Bu yüzden sebep-i nüzûl terimini, iniş nedeninden ziyade iniş bağıntısı, iniş vesilesi olarak anlamak daha doğrudur. Başka bir deyişle birtakım olguların bazı ayetlerin indirilmesini gerektirmesinden çok, zaten varolan ayetlerin inişine vesile/bağıntı oluşturması kastedilmektedir. Hiçbir sebep olmasa dahi ezeli oluşundan dolayı Kur'an, günümüzdeki şekliyle Hz. Peygamber'e yine de inzal edilecekti. Bu-

⁴⁴ Ebubekir Sifil, *Müslümanca Bir Hayat İçin* (İstanbul: Rihle Kitap, 2015), 71-72.

⁴⁵ Mehmet Soysaldı, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2001), 180.

⁴⁶ Recep Demir, *Kur'an Tefsirinde Tarihselci Yöntem* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013), 176-177.

⁴⁷ Şevket Kotan, *Kur'an ve Tarihselcilik* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2001), 350.

⁴⁸ Mehmet Sait Reçber, "Soruşturma", *İslâmiyât* 7/1 (2004), 150.

⁴⁹ Görgün, *İlâhî Sözün Gücü*, 43.

na göre nüzul sebepleri, ayetlerdeki ifade biçimlerini ve lafız dizilişlerini değil, belki sadece iniş vakitlerini etkileyen faktörlerdir. O halde birtakım olgular, vahyin sebebi değil de bazı ayetlerin Peygamber'e inzalinin vesilesi olarak görülmelidir.⁵⁰ Ayrıca sebepler olmasa da ayetlerin incecğini savunanlar, bu görüşlerine paralel olarak nüzul sebeplerinin değerinin fazla abartıldığı kanaati taşımaktadırlar.⁵¹ Çünkü onlara göre sebeb-i nüzûl bilgisi, Kur'an'ın anlaşılmasında birtakım faydalar sağlasa dahi bunlar Kur'an'ın anlaşılmasında tek yol ya da olmazsa olmaz şartlardan olmayıp sadece yollardan biridir.⁵² Hatta kimi araştırmacılara göre ayetlerin anlaşılmasını kolaylaştırmada bir katkısı bulunmadığı, üstelik tefsirlerde bu türden rivayetlerin çokça yer alması nedeniyle bazı okuyucuların zihninde Kur'an'ın evrensel olmadığı gibi bir izlenim dahi uyandırmaktadır.⁵³

Diğer taraftan bu yaklaşıma göre sebeb-i nüzûlün tarihe bağlı olma, tarihi koşulluluk olarak tanımlanabilmesi de mümkün değildir. Her ne kadar sebeb-i nüzûl bilgisi Kur'an'ın nüzul ortamının temel bir parçası olsa bile yokluğu halinde Kur'an gerçekliğinin var olmayacağı gibi bir durum söz konusu değildir.⁵⁴ Dahası harici bir sebebe bağlı olmaksızın doğrudan inen ayetlerin sayısının son derece az olduğu iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü nüzul sebeplerine dair sahih ve zayıf tüm rivayetlerin toplamı Kur'an'ın ancak onda biri kadardır.⁵⁵

Sebepler sadece ayetlerin inişini etkileyen unsurlar olup ayetlerin inişi için gerekli şart/koşul durumunda değillerdir.⁵⁶ Yani sebeb-i nüzûl, sebeb-i vücûd değildir.⁵⁷ Çünkü zaten ayet vahyedilmeden önce varolduğundan ayetin varlığı değil, yalnızca nüzülü sebebe bağlı olarak düşünölmelidir.⁵⁸ Dolayısıyla Kur'an, nüzul çağındaki örf, adet, yaşayış, idrak biçimleri ve zihni alışkanlıklar tarafından yönlendirilmiş bir kitap değildir.⁵⁹ Ayetlerin inişinden, hatta onların inişine sebep olan vesilelerinden önce bu ayetlerin yerlerinin belirlenmiş olduğu kapsamlı ve detaylı bir plan vardır ki, son derece ayrıntılı olan bu plan nüzulde tam anlamıyla tatbik edilmiştir.⁶⁰

Kur'an'ın levh-i mahfûzda bütün olarak mevcut oluşuyla belirli olaylar üzerine indirilmesi, yalnızca Allah'ın sınırsız ilmiyle izah edilecek bir durumdur. Buna göre, hangi olayın ne zaman meydana geleceğı, bunun üzerine hangi ayetlerin inzal

⁵⁰ Detaylı bilgi için Bk. Ali Rıza Gül, "Kur'an Ayetlerini Tarihlendirmede Nüzul Sebeplerinin Rolü", *İnî Araştırmalar* 7/19 (2004), 193-194.

⁵¹ M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2017), 246.

⁵² İsmet Ersöz, "Kur'an ve İlmü Esbabî'n-Nüzul", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları -III-* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 323.

⁵³ Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, 271.

⁵⁴ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an ve Bağlam* (İstanbul: Şule Yayınları, 2018), 229; Kara, *Vahiy-Vâkıa İlişkisi*, 102.

⁵⁵ Ersöz, "Kur'an ve İlmü Esbabî'n-Nüzul", 322.

⁵⁶ Fethi Ahmet Polat, *Çağdaş İslam Düşüncesinde Kur'an'a Yaklaşımlar* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 282.

⁵⁷ Demir, *Kur'an Tefsirinde Tarihselci Yöntem*, 172.

⁵⁸ Sifil, *Müslümanca Bir Hayat İçin*, 69.

⁵⁹ Sadık Kılıç, *Mitoloji Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim* (İzmir: Nil Yayınları, 1993), 191.

⁶⁰ Muhammed Abdullah Draz, *En Mühim Mesaj Kur'an*, çev. Suat Yıldırım (İzmir: Işık Yayınları, 1994), 181.

edileceği, Allah'ın sınırsız ilmiyle programlanmıştır.⁶¹ Allah'ın ezeli ve mutlak bilgisi olayların meydana gelişini veya soruların soruluş şeklini ve zamanını içerdiği gibi onlara indirilecek cevabı da içermektedir.⁶² Ayrıca Hadîd sûresi 22-23. ayetlerinde açık bir şekilde dünyada yaşanan her bir olayın daha o olay gerçekleşmeden önce levh-i mahfûzda yazılı olduğunun bildirilmesi de bu konuda dikkate alınmalıdır. Çünkü bizzat Kur'an'ın levh-i mahfûzda yazılı olduğu düşünüldüğünde, aslında Kur'an nazil olmadan önce ne zaman, nerede ve niçin indirileceği de belirlenmiş olmaktadır. Bu nedenle Kur'an'ın indirilmesinin zorunlu olarak belirli olaylara bağlanması ve “*şayet o olaylar olmasaydı, Kur'an inmezdi*” gibi bir iddianın ileri sürülmesi anlamsızdır.⁶³ Üstelik böyle bir iddianın ortaya atılması, Allah'ın ilmi, takdiri, kelamı ve bütün bunlarla ilintili olan levh-i mahfûz hakkında daha fazla bilgiye ihtiyaç duyulduğu şeklinde yorumlanmaktadır.⁶⁴

Kur'an'ın ezeli varlığını kabul edenlere göre nüzul dönemindeki olguların gerçekleşmesi zorunlu olmayıp Allah tarafından yaratılmalarına bağlıdır. Bunların gerçekleşmesinin zorunlu olmaması, Allah'ın ezeli ilminde bunları bilmediği anlamına gelmemelidir.⁶⁵ Nüzul döneminde bazı soruların sorulması ve bazı ayetlerin ilgili sorulara cevap olarak denk düşmesi ve direkt olarak o sorunun cevabı gibi görünmesi, verilen cevabın, yalnızca o sorununun cevabı olduğu anlamına da gelmez. Kaldı ki Kur'an, sadece nüzul döneminde yaşayan sınırlı sayıdaki insanın mevcut meselelerini halletmek amacıyla gönderilmemiştir.⁶⁶ Diğer yandan daha önce değinildiği üzere bu yaklaşımda, Kur'an'ın önceden yazılı bir varlığı olmasıyla nüzul dönemindeki olayların zorunlu olduğu anlaşılabilir. Çünkü Kur'an'da gelecekte de haberler vardır. Bu durum nasıl onların hürriyetlerinin olmadığı anlamına gelmiyorsa, önceden var olan Kur'an'ın varlığı da cebr düşüncesini zorunlu kılmamaktadır.⁶⁷ Zira topluma yön verici bazı ahkâm ve ahlaka dair hükümlerin nazarı kalmamaları için bazı olaylarla ortaya çıkan tam ihtiyaç durumunda gönderilmeleri gereklidir. Öyleyse, ayetlerin bir sebep çerçevesine oturtularak gönderilmesi, onların yalnızca hedef ve gayesi ile ilgilidir; yoksa bu sebepler olmasaydı, ayetler de olmayacaktı anlamında değildir.⁶⁸ Dolayısıyla Allah'ın, zaman zaman inzal edeceği ayet ya da pasajları, onların daha iyi kavranıp anlaşılması ve önemlerinin fark edilmesi amacıyla muhatabın ihtiyaç duyduğu anlarda konjonktüre uygun olarak in-

⁶¹ Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, 271.

⁶² Sifil, *Müslümanca Bir Hayat İçin*, 68.

⁶³ Gedük, “Kur'an'ın Mahiyeti Meselesi”, 926-927.

⁶⁴ Sifil, *Müslümanca Bir Hayat İçin*, 68.

⁶⁵ Mehmet Sait Reçber, “Kur'an Metafiziği: Vahyin İmkâmı”, *Vahiy ve Peygamberlik*, ed. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018), 267.

⁶⁶ Görgün, *İlahî Sözün Gücü*, 83.

⁶⁷ Davut Ağbal, “Kur'an'ın Üç Aşamalı İndirilişi”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2018), 89.

⁶⁸ Detaylı bilgi için Bk. Kılıç, *Mitoloji Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim*, 187.

dirdiği ifade edilmektedir. Bu nedenle nüzul sürecindeki olaylar, ayet ya da sûrenin ihtiva ettiği hükümlerin anlaşılıp içselleştirilmesini kolaylaştırmaktan öte değildir.⁶⁹

3. GÖRÜŞLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ezelilik konusu ile ilgili bazı müphemlikler taşınması nedeniyle müstakil bir görüş olarak ele alınamasa dahi yukarıda ele aldığımız iki tasavvurun uzlaştırıldığı izlenimi veren bir yaklaşımdan kısaca bahsedilebilir. Bu yaklaşımda Kur'an'ın ezeli varlığı kabul edilmekle beraber olgunun rolü de inkâr edilmemektedir. Bu görüşte olanlara göre nazil olduğu zaman ve mekânın Kur'an'ın oluşumunda büyük bir katkısı olduğu son derece aşikârdır. Ancak bu onun –aslî yapı ve kaynağı bakımından- ezeli oluşunu etkilememektedir.⁷⁰ Ayrıca kimi araştırmacılara göre nüzul dönemindeki olgu nassın oluşmasında birinci derecede rol oynamıştır denilemeyeceği de güçlü yansımalarının olduğu söylenebilir.⁷¹ Yine nüzul döneminde çift yönlü bir teşekkül olduğunu düşünenlerin vahyin inzaline dair yaptıkları tasnifleri de bu bağlamda ele alabiliriz. Onlar nüzul sebeplerine binaen inen ayetleri istenilmiş vahiy, nüzul sebepleri olmadan inen ayetleri ise sunulmuş vahiy şeklinde isimlendirmiştir.⁷² Buna benzer bir tasnifi Suyûtî (ö. 911/1505), Ca'berî'den (ö. 732/1332) nakille şu şekilde yapmaktadır: Kur'an hem *ibtidâen*/doğrudan, herhangi bir sebep olmaksızın hem de bir olay veya soru üzerine iki şekilde nazil olmuştur.⁷³ Zürkânî (ö. 1367/1948) ise buna herhangi bir isme atıf yapmadan *ibtidâen*/ doğrudan inen ayetlerin çok olduğu şeklinde bir bilgi ekleyerek değinmektedir.⁷⁴ Bu yaklaşımda hem nassın şekillenmesinde olgunun güçlü yansımalarının oluşuyla ne kastedildiği hem de vahyin inişine dair yapılan tasnifte nüzul sebeplerine binaen inen ayetlerin daha önce varolup olmadığına dair herhangi bir işaret bulunmadığından, bunlar üzerinden bazı varsayımların ileri sürülmesi pek makul görünmemektedir. Şayet doğrudan inen ayetlerin ezeli, nüzul sebeplerine binaen inenlerin ise ezeli olmadığı şeklinde bir ayırım ileri sürülseydi, üçüncü bir görüş olarak ele alınabilirdi.

Baştan itibaren Kur'an'ın ezeliği bağlamında sebeb-i nüzûle dair modern dönem müelliflerinden hareketle yaptığımız bu atıfların klasik kaynaklarda karşılığının olup olmadığı meselesine değinerek konuyu nihayete erdirmek istiyoruz. Özellikle ezeli Kur'an tasavvuruna sahip olanların sebeb-i nüzûle dair görüşlerinin dayanağı konumuz açısından oldukça önemlidir. Olgunun nassı etkilediği dolayısıyla olgudan bağımsız düşünülemez bazı ayetlerin varlığı⁷⁵ inkâr edilemeyeceğinin

⁶⁹ Muhammed Vehbi Dereli, *Tefsirde Yanılgı Sebepleri ve Bunlardan Korunma Yolları* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2009), 54.

⁷⁰ Murat Sülün, “Vahy, Nübüvvet ve Kur'an'ın Vahyediliş Aşamaları”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (1993 1994), 132.

⁷¹ Erten, *Nass-Yorum İlişkisi*, 106-107.

⁷² Kırca, *Kur'an'ı Anlama*, 134.

⁷³ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/107.

⁷⁴ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'an* (Beyrût: Daru'l-Fikr, 1996), 1/76.

⁷⁵ Âl-i İmrân 3/181; el-Mâide 5/101; Tâhâ 20/114; Nûr 24/11-20; el-Ahzâb 33/37; el-Hucurât 49/4-5; el-Mücâdele 58/1-4; es-Saf 61/2; et-Tahrîm 66/1; Abese 80/1-10; el-Kiyâmet 75/16-19...vb.

den bu konuya fazla temas etmeyi gerekli görmüyoruz. Ancak Allah'ın mutlak ve ezeli ilmi açısından konuya yaklaşarak olgunun nassı etkilemediğini iddia edenlerin dahi Allah'ın ilmine öncelik ve sonralık atfettikleri görülmektedir. Örneğin “*Allah Tealâ'nın, meydana geleceğini ezelden beri bildiği bir olay, günü-saati geldiğinde vuku buluyor, olayı yaşayan kişi Efendimiz (s.a.v)'e gelerek başından geçen hadisenin hükmünü soruyor ve bunun üzerine, ezeli kelamın o olaya taalluk eden kısmı bir ayet olarak indiriliyor.*”⁷⁶ şeklindeki ifadelerde zamansal sınırlılıklar kendini göstermektedir. Yani muarızlarını beşeri sınırlılıklara bağlı kalma konusunda itham edenler, aynı sınırlılıklar üzerinden deliller sunmaktadır.

Öte yandan tefsirlerdeki herhangi bir sebep üzerine indiği kabul edilen ayetlerin yorumlarına baktığımızda sebep-i nüzüle işaret eden kalıpların kullanıldığı görülmektedir. Çoğu müfessir gerek başkalarından nakille, gerekse kendileri şöyle bir olay oldu bunun üzerine “*نزلت هذه الآية في*”⁷⁷ şu ayet indi ya da onların şu sözlerine cevaben “*جوابا لقولهم*”⁷⁸ “*فأجابهم الله*”⁷⁹ şu ayet indi şeklinde ifadeler kullanmaktadır. Müfessirlerin eserlerinde kullandıkları bu ifadeleri şart olarak mı, yoksa vesile anlamında mı ele aldıklarının tespit edilmesi tam olarak mümkün olmadığından, onlar hakkında sebeplerin nassı oluşturduğu, dolayısıyla Kur'an'ın ezeli olmadığı görüşüne sahip oldukları gibi bir çıkarım yapılamasa da en azından ayetlerin anlaşılması hususunda zamanı ve şartları dikkate alan bir vahiy anlayışına sahip oldukları çıkarımı rahatlıkla yapılabilir.

Ezeli Kur'an tasavvuruna sahip olan son dönem müelliflerinin çoğunun, ayetlerin oluşumunda sebeplerin herhangi bir etkisinin olmadığı şeklindeki görüşlerine klasik bir kaynaktan referans sunma gereksinimi duymadıkları görülmektedir. Bunda sebepler olmasa da ayetlerin ineneğine dair doğrudan klasik kaynaklardan bir referansın bulunmayışının etkisi büyük olsa gerektir. Ancak onları böyle bir düşünceye sevkeden en önemli amil ise şüphesiz Kur'an'ın levh-i mahfûzda bulunduğu bahseden ayetlerdir.⁸⁰ Zamansal bir bakış açısından hareket edildiğinde, Kur'an'ın ezeli olduğunun kabulü, nüzul sebepleri türünden olayların nassın oluşumunda herhangi bir etkisinin bulunmamasını gerektirmektedir. Nitekim Kur'an'ın ezeli olmadığını savunanlar gibi ezeli olduğunu savunanların da gerek

⁷⁶ Sifil, *Müslümanca Bir Hayat İçin*, 69.

⁷⁷ Örneğin Bk. Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerir et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 2/150, 155, 530-532; Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris er-Râzî İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrül-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419), 1/127, 164, 212, 272, 318; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil* (Beyrût: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1407), 1/241, 2/689, 3/175; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrût: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, 1420), 5/248, 273, 306; Ebû'l-Berekât en-Nesefî, *Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 1/284, 2/43, 90; Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil İbn Kesir, *Tefsîrül-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Mahmud Hasan (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), 1/154, 198, 200, 231.

⁷⁸ Bk. Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 6/324, 19/266; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/186, 292, 306.

⁷⁹ Bk. Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 4/292; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 2/325, 354, 391, 3/360.

⁸⁰ el-Burûc 85/21-22

sebeb-i nüzûl ilmine yaklaşımlarında gerekse muarızlarına verdikleri cevaplarda zamansal bakış açısını aşamadıkları görülmektedir. Bu bağlamda özellikle Allah'ın ilmine dair yapılan atıfların tutarlı olduğu söylenebilse dahi bu ilmin detaylarına girildiğinde ya da bunun üzerinden örnekler verilmeye çalışıldığında beşeri/zamansal sınırlılıklar kendini göstermektedir.

Sebepler olmasa da ayetlerin incecğini savunan son dönem müelliflerinin bu konuda yalnızca çağdaş müfessir İbn Âşûr'un (ö. 1973) şu ifadelerine atıf yaptıkları görülmektedir: İnsanların çoğu Kur'an ayetlerinin onları çağırın hadiseler üzerine indiği vehmine kapılmaktadır. Oysa insanların kurtuluşu için hidayet rehberi olarak gelen Kur'an hakkındaki bu düşünce ne kötü bir vehimdir. Zira ayetlerin nüzûlü hükümlerin teşriine sebep olan olayların meydana gelmesine bağlı değildir.⁸¹ Yeri gelmişken bu konuda klasik kaynak diyebileceğimiz isabetli olmayan şöyle bir atfın Zerkeşi'den (ö. 794/1392) nakille yapıldığı belirtilmelidir:

Sebeb; ayeti oluşturan ve onu doğuran, yani o sebep olmasaydı o ayet inmeyecekti manasını ifade eden bir kelime değildir. Nitekim Zerkeşi ünlü el-Burhan adlı eserinde şöyle demektedir: "Aşap ve tâbiilerin bu konudaki tutumlarının şöyle olduğu bilinmektedir. Onlardan biri, şu ayet şu sebeple indi, dediği zaman, o ayet o hükmü taşıyor, anlamını kastediyordu. Yoksa o sebep olmasaydı o ayet inmeyecekti, anlamını değil." Buna göre sebep; sorulan soru veya meydana gelen olay gerçekleşmeseydi de o konuda bir hüküm indirilecekti; ancak o hükmün inmesine soru veya olayın meydana gelişi denk düşmüş oldu, demektir.⁸²

Ancak Zerkeşi'nin ilgili yerdeki ifadelerine bütüncül olarak bakıldığında böyle bir mefhumun çıkarılması pek mümkün gözükmemektedir. Zerkeşi'nin ilgili yerdeki kastı ise şöyledir: "قد عرف من عادة الصحابة والتابعين أن أحدهم إذا قال: نزلت هذه الآية في كذا فإنه يريد بذلك أن هذه الآية تتضمن هذا الحكم، لا أن هذا كان السبب في نزولها" *Sahâbe ve Tâbiûn adetlerinde "ayet şu konuda indi" denildiğinde, bununla ayet bu hükmü ihtiva eder demek kastedilir, yoksa ilgili ifadeyle ayetin iniş sebebi kastedilmez.* Nitekim bu ifadelerin devamında bu türden rivayetleri bazı muhaddislerin müsned merfû kabul edip eserlerine aldığı, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Müslim (ö. 261/875) gibi bazılarının ise eserlerine almadığı zikredilmektedir. Çünkü onlara göre bu gibi rivayetler istidlal ve tevil kabilinden olup hükmü ayetle delillendirme türündendir, yoksa meydana gelmiş bir olay hakkında nakilde bulunma değildir.⁸³ Dolayısıyla bu konudaki delillendirme için Zerkeşi'den yapılan atfın geçerli olmadığı söylenmelidir.

Zerkeşi'nin yukarıdaki ilgili metninden böyle bir mefhumun çıkarılmasının altında yatan sebebi, yine Zerkeşi üzerinden yapılan bir varsayım şu şekilde gösteriliriz:

⁸¹ Muhammed Tâhir İbn 'Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dârü't-Tûnusîyye li'n-Neşr, 1984), 1/46.

⁸² Ersöz, "Kur'an ve İlmü Esbabî'n-Nüzul", 322.

⁸³ Bedreddin ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Beyrût: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1957), 1/31-32.

Bir cümlesinde Zerkeşi (ö. 794/1392), bir ayet inmesini gerektiren bir sebep-ki, bu bir soru veya bir olaydır-meydana gelebilir diyorsa da, (Zerkeşi, el-Burhân, 1/31) onun burada kastettiği gerektirmeyi, ayeti olduran, yani varlığına neden olan, içeriğini, sözdizimini ve ifade biçimini belirleyen bir gerektirme olarak algılamak yanlış olur. Çünkü İslam âlimlerinin kahir ekseriyeti, O, korunan bir levhada (levh-i mahfûz) bulunan yüce bir Kur'an'dır (Burûc 85/21-22) ayetine dayanarak, Kur'an'ın ezelden beri mevcut bulunduğu, kadir gecesinde oradan dünyaya semasına nazil olduğu, yirmi seneyi aşkın bir süre içerisinde de Hz. Peygamber' e peyderpey indirildiği kanaatindedir. Zerkeşi de bu görüşü benimsemektedir. (Zerkeşi, el-Burhân, 1/228)⁸⁴

Burada öncelikle Zerkeşi'nin "ayet inmesini gerektiren bir sebep" ifadesini mükerrer nüzul başlığı altında zikrettiğini, dolayısıyla ayetin ilk inışı için değil tekrar inışı için kullandığı belirtilmelidir. Zaten ayet daha önce varolmuş/indirilmişti.⁸⁵ Bu nedenle metinde "gerektirmeyi, ayeti olduran, yani varlığına neden olan" gerektirme gibi bir anlama hamletme mümkün görünmemektedir. Ayrıca Zerkeşi'nin mükerrer nüzul hakkındaki ifadelerini, nüzul keyfiyeti ile ilgili görüşünden hareketle ayetin ilk inışine yormanın tutarlı olup olmadığı da tartışmaya açıktır. Esasın da burada yapılan tespit şu yönüyle doğrudur: Kur'an'ın ezelden beri levh-i mahfûzda varolduğu şeklindeki tasavvur, onun oluşumunda herhangi bir sebep ya da olayın etkisinin olmadığı kabulünü gerektirir. Nitekim bu tespit ilgili çalışmada şu şekilde teyit edilmektedir: Müfessirler ve usulcüler zahiren dile getirmese de, sebep kelimesine yüklenen anlamın kadim bir tartışmaya (halku'l-Kur'an) dayandığı hissedilmektedir. Şayet onlar nüzul sebebi olarak zikredilen olguların vahyin nedeni olduğunu kabul etselerdi, Kur'an'ın ezeli değil de yaratılmış, sonradan meydana gelmiş olduğunu söylemek zorunda kalacaklardı. Bunun önüne geçme adına Arap dilindeki anlamına uygun olarak sebep kelimesinin vesile anlamını esas almışlar ve sebep-i nüzûl terimine ona göre mana vermişlerdir.⁸⁶

SONUÇ

Netice itibariyle ezeli Kur'an tasavvurunu kabul etmeyenlere göre nüzul dönemi olayları mümkün olaylar olup bu süre zarfında temel mesajı aynı yüzlerce farklı Kur'an ortaya çıkabilirdi. Bütün bu mümkün ve muhtemel durumlara göre Allah'ın değerlendirmeleri ve dolayısıyla da vahyedeceği ayetler farklı olurdu. Çünkü onlara göre nüzul sebepleri ayetlerin varolma sebepleridir. Her bir ayet ya da ayet grubu, nüzulünü gerektiren bir sebebe binaen inmiş olup harici bir sebebe bağlı olmaksızın doğrudan inen ayetlerin sayısı son derece azdır. Bu bakış açısında Kur'an, önceden belirlenmiş tam ve nihai bir kitabın yeryüzüne inzal edilmiş formu değil, bazı şartlar neticesinde oluşan bir söylem/hitap olarak kabul edilmektedir. Bu tasavvurdaki zamansal sınırlılıklara bağlı kalma ve sebebe binaen inen ayetlerin çoğunluğu oluşturduğu şeklindeki tutumların yanı sıra asıl problem, olgunun nassa kılavuzluk

⁸⁴ Gül, "Kur'an Ayetlerini Tarihlendirmede Nüzul Sebeplerinin Rolü", 194.

⁸⁵ Bk. Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/31.

⁸⁶ Gül, "Kur'an Ayetlerini Tarihlendirmede Nüzul Sebeplerinin Rolü", 194.

ettiği şeklindeki yaklaşımdır. Bu da, nassın oluşumu için olguya ihtiyaç duyduğu şeklinde yorumlanabileceğinden Allah'ın kudreti açısından bakıldığında problemlili görünmektedir.

Diğer taraftan ezeli Kur'an tasavvuruna sahip olanlara göre nüzul sebepleri ayetlerin inişi ya da anlaşılması için sadece bir vesile konumundadır. Yoksa nüzul döneminde yaşanan hadiselerin Kur'an'ın içeriğini belirleme gibi bir etkisi bulunmamaktadır. Ayrıca onlara göre bu konuda görülen tenakuzlar beşeri sınırlılıklarla konuya yaklaşılması nedeniyledir. Allah'ın ezeli ilmi açısından bakıldığında bu konuda herhangi bir tenakuz bulunmamaktadır. Üstelik vahyedilmeden önce Kur'an'ın bir bütün halinde eksiksiz ve nihai olarak levh-i mahfûzda bir prototipi zaten bulunmaktadır. Bu nedenle nüzul sebeplerinin ayetler üzerindeki etkisi iniş zamanını belirlemekten öte geçmemektedir. Dahası onlara göre nüzul sebeplerine dair sahih ve zayıf tüm rivayetlerin toplamı Kur'an'ın ancak onda biri kadardır. Nüzul döneminde belirli olayların ardından indirilen ayetler, hükümlerin teorik düzeyde kalmasının engellenerek içselleştirilmesine katkı sağlamaktadır. Bu arada bu görüş sahiplerine göre ilk dönemlerden itibaren Kur'an'ın anlaşılmasında sebeb-i nüzûl ilminin gerekliliğine dair yapılan aşırı vurgular, Kur'an'ın evrenselliğini zedeleyecek boyuta ulaşmaktadır. Ayrıca onlar, bir yandan muarızlarını konuya beşeri sınırlılıklarla yaklaşma ile itham ederken diğer yandan kendileri de Allah'ın ezeli ilminden ve bununla bağlantılı olan levh-i mahfûz üzerinden deliller sunarken aynı şekilde öncelik ve sonralık gibi zamansallığı çağrıştıran ifadeler kullanmakta ya da bunlara dair imalarda bulunmaktadırlar.

Sonuç olarak Kur'an'ın ezeli olmadığını söyleyenlerin daha çok nüzul sebeplerinden/olgudan hareketle böyle bir tasavvura sahip oldukları izlenimi ortaya çıkarırken, ezeli Kur'an tasavvuruna sahip olanların ise tasavvurlarından hareketle nüzul sebeplerini farklı bir okumaya tabi tutma zorunluluğu hissettikleri görülmektedir. Başka bir deyişle ezeli Kur'an tasavvuruna sahip olanlar bu tasavvura sahip oldukları için olguya pasif bir rol biçerken, olguya aktif rol biçenler Kur'an'ın ezeli olmadığı tasavvurunu benimsemişlerdir.

KAYNAKÇA

Ağbal, Davut. "Kur'an'ın Üç Aşamalı İndirilişi". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2018), 73-100.

'Askerî, Ebû Hilâl. *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir*. thk. Muhammed Osman. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2007.

Aydın, Hasan. *Felsefi Antropolojinin Işığında Hz. Muhammed ve Kuran*. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2014.

- Aydınlı, Osman. “İslâm Düşüncesinde Kur’an Tasavvurları ve Kur’an Anlayışımız”. *I. Kur’an Sempozyumu 14-15 Ekim 2006*. 12-25. Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2007.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 3. Basım, 1979.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 3. Basım, 1999.
- Demir, Recep. *Kur’an Tefsirinde Tarihselci Yöntem*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013.
- Dereli, Muhammed Vehbi. *Tefsirde Yanılgı Sebepleri ve Bunlardan Korunma Yolları*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2009.
- Draz, Muhammed Abdullah. *En Mühim Mesaj Kur’an*. çev. Suat Yıldırım. İzmir: Işık Yayınları, 1994.
- Ebû Zeyd, Nasr Hâmid. *İlahi Hitabın Tabiatı*. çev. Mehmet Emin Maşalı. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2001.
- Ersöz, İsmet. “Kur’ân ve İlmu Esbabî’n-Nüzul”. *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları -III-*. 315-323. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.
- Erten, Mevlüt. *Nass-Yorum İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Gedük, Salih. “Kur’ân’ın Mahiyeti Meselesi: Kitap mı Hitap mı?” *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 12/3 (2020), 906-932.
- Görgün, Tahsin. *İlâhî Sözün Gücü -Varlık ve Bilgi Kaynağı Olarak Kur’an-*. İstanbul: Külliyyat Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Gül, Ali Rıza. “Kur’ân Ayetlerini Tarihlendirmede Nüzul Sebeplerinin Rolü”. *Dinî Araştırmalar* 7/19 (2004), 191-220.
- Güler, İlhami. *Sabit Din Dinamik Şeriat*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2002.
- Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 17 Nisan 2020. <http://sozluk.gov.tr>
- Halîl b. Ahmed. *Kitâbu’l-‘ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrût: Dâr ve Mektebetu’l-Hilâl, ts.
- Hanefî, Hasan. “Esbâb-ı Nüzûlün Anlamı Nedir?” çev. Ahmet Nedim Serinsu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38/ (1998), 225-232.
- İbn ‘Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Taḥrîr ve’t-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dârü’t-Tûnusiyye li’n-Neşr, 1984.

- İbn Ebû Hâtim, Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 13 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 3. Basım, 1419.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Mahmud Hasan. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1994.
- İşcan, Mehmet Zeki. "Halku'l-Kur'an Teorisi ve Dini Düşüncede Yenilik". *Uluslararası Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslam Alguları Sempozyumu (26-28 Kasım 2010)*. ed. Cengiz Batuk-Hasan Atsız. 1/163-174. Samsun: Canikli Belediyesi Yayınları, 2011.
- Kara, Ömer. *Vahiy-Vâkıa İlişkisi-Metodolojik Bir Yaklaşım*-. İstanbul: Bilge Adamlar, 2009.
- Kılıç, Recep. *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 3. Basım, 2019.
- Kılıç, Sadık. *Mitoloji Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim*. İzmir: Nil Yayınları, 1993.
- Kılıç, Sadık. "Nesnellikle Öznellik Arasında Yorum". *İslâmî Araştırmalar* 9/1-2-3-4 (1996), 103-114.
- Kırca, Celal. *Hayatın İçinde Hayatla Birlikte Kur'an'ı Anlama -Sorunlar-Yöntemler*-. İstanbul: Marifet Yayınları, 2010.
- Kotan, Şevket. *Kur'an ve Tarihselcilik*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2001.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil*. thk. Yûsuf Ali Bedîvî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Ok, Üzeyir. "Kur'an Okumanın 'Metalinguistik' Yapısı: Bir Sosyokültürel Aktivite Teorisi Yaklaşımı". *İslâmiyât* 6/4 (2003), 151-170.
- Öge, Sinan. *İlâhî Kelâmın Yapısı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Özmantar, İbrahim K. *İslâm Düşüncesinde Halku'l-Kur'an Problemi ve Günümüze Yansımaları*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Özsoy, Ömer. "Kur'an Hitabının Tarihselliği ve Tarihsel Hitabın Nesnel Anlamı Üzerine". *İslâmî Araştırmalar* 9/1-2-3-4 (1996), 135-145.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an, Vahiy, Nüzûl*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Öztürk, Mustafa. "Kuran-ı Kerim Çerçevesinde Toplumsal Cinsiyet Meselelerine İlişkin Çözüm Önerileri". *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet II, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*. 97-125. İstanbul, 26-27 Mayıs, 2012.

- Paçacı, Mehmet. "Soruşturma". *İslâmiyât* 7/1 (2004), 132-135.
- Pak, Zekeriya. *Allah-İnsan İletişimi*. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2005.
- Polat, Fethi Ahmet. *Çağdaş İslam Düşüncesinde Kur'an'a Yaklaşımlar*. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım, 2011.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtîhu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.
- Reçber, Mehmet Sait. "Kur'an Metafiziği: Vahyin İmkânı". *Vahiy ve Peygamberlik*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. 249-274. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018.
- Reçber, Mehmet Sait. "Soruşturma". *İslâmiyât* 7/1 (2004), 146-153.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'an ve Bağlam*. İstanbul: Şule Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Sifîl, Ebubekir. *Müslümanca Bir Hayat İçin*. İstanbul: Rihle Kitap, 2015.
- Soysaldı, Mehmet. *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2001.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Ḳur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: el-Heyetül-Mısriyye, 1974.
- Sülün, Murat. *Kur'an Kılavuzu-Mutlak Gerçeğin Sesi-*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- Sülün, Murat. "Vahy, Nübüvvet ve Kur'an'ın Vahyediliş Aşamaları". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (1993 1994), 99-149.
- Şimşek, M. Sait. *Günümüz Tefsir Problemleri*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 15. Basım, 2017.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr. *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Ḳur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Topuz, Akif. *Sorunsallığı Açısından Kur'an Tasavvurları*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Türkmen, Hasan. *Mu'tezile'de Kelamullah ve Mahiyeti*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Wolfson, H. Austryn. *Kelam Felsefeleri*. çev. Kasım Turhan. Ankara: Kitabevi, 3. Basım, 2016.
- Yavuz, Ömer Faruk. "Varlığından Yorumuna Kur'an". *Bilimname* 4/11 (2006), 33-72.
- Yavuz, Ömer Faruk. *Varlık ve Yorum Açısından Kur'an Tasavvuru*. Rize: Karadeniz Basın Yayın, 2007.

Zemaşeri, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an haķâ'ıķı ğavâmiizi't-tenzil ve 'uyûni'l-eķâvil fi vücûhi't-te'vil*. 4 Cilt. Beyrût: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 3. Basım, 1407.

Zerkeşi, Bedreddin. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Ķur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1957.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Ķur'ân*. 2 Cilt. Beyrût: Daru'l-Fıkr, 1996.